

KOMPARATYVISTIKOS KORIFĖJUS 150-ąsias Johano Boltės gimimo metines paminint

Jūratė Šlekonytė

1858 m. vasario 11 d. Berlyne gimė vokiečių mokslininkas, žymiausias XX a. pradžios lyginamosios literatūros, folkloro ir jo motyvų tyrinėtojas Johanas Boltė (Johannes Bolte, mirė 1937 m. birželio 25 d. Berlyne).

Mokslinę karjerą pradėjęs kaip literatūrologas, vėliau jis sėkmingai persiorientavo į folkloristiką, kuri ir tapo pagrindine jo darbine sritimi, leidusia pasiekti didelių mokslo laimėjimų. Per šešiasdešimt savo mokslinės veiklos metų J. Boltė atliko milžinišką darbą, įamžinęs jį kaip pasaulinio masto folkloristą.

Mokslininko interesai apėmė įvairias tautosakos rūšis. J. Boltė pasižymėjo kaip aktyvus vokiečių liaudies dainų rinkinių sudarytojas. Jis dalyvavo komisijoje, sudarant vadinamąją *Kaizerio dainų knygą* (*Kaiserliederbuch*)¹, kurioje atrinkta ir sudėta 610 įvairaus laikotarpio vokiečių liaudies dainų.

Parengta gausybė publikacijų apie dainas, papročius, tikėjimus, vaikų žaidimus, šokius. Be abejo, pati svarbiausia tyrimų sritis buvo lyginamieji folkloro darbai. Akademinėje visuomenėje šis žmogus pripažįstamas kaip geriausias pasakojamosios tautosakos motyvų žinovas, savo folkloristiniu išprusimu ir erudicija veikiausiai nepralenktas iki šiol.

¹ *Volkliederbuch für Männerchor*, herausgegeben auf Veranlassung Seiner Majestät des Deutschen Kaisers Wilhelm II, Leipzig, 1906.

Mokslinį kelią J. Boltė pradėjo studijoms pasirinkdamas senąją filologiją ir klasikinę archeologiją. 1874–1880 m. Berlyne ir Leipcige jis studijavo klasikinę, ypač graikų, filologiją, germanistiką. Jau tada jis ėmė sukti į komparatyvistikos sferas, mat atsidėjo lyginamiesiems homeriškosios kūrybos motyvų tyrimams. Šis darbas apvainikuotas 1882 m. apginta disertacija apie *Odisėją* (*De monumentis ad Odysseam pertinentibus capita selecta*).

Toliau buvo darbas Berlyno universitete, gilinimasis į lotyniškų ir vokiškų dramų istoriją, specifinę vokiečių literatūrą – XVI–XVII a. posakius ir dainuojamąją poeziją.

Palengva pereita prie platesnės ir įvairesnės mokslinės veiklos. 1902–1910 m. J. Boltė leido *Folkloro draugijos žurnalą* (*Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*), o 1918–1930 m. vadovavo Berlyno folkloro draugijai (*Berliner Vereins für Volkskunde*).

Mokslinis aktyvumas ir laimėjimai buvo įvertinti 1923 m. J. Boltei suteikiant tikrojo Prūsijos mokslų akademijos Berlyne nario vardą.

Labiausiai J. Boltė išgarsino kartu su čekų slavistu Jiříu Polívka parengtas monumentalus penkių tomų leidinys *Pastabos brolių Grimmų vaikų ir namų pasakoms*². Ilgą laiką šis leidinys pasakų tyrėjams, folkloristams ir apskritai besidomintiesiems kultūra buvo tarsi biblija. Joje galėjai rasti daugelio pasakose aptinkamų motyvų aprašymus, susipažinti su motyvų geneze. Tai yra solidus dabartinės *Pasakų enciklopedijos* (*Enzyklopädie des Märchens*) pirmtakas, daugeliu išvalgų ir pastebėjimų neprarandantis vertės ir šiuolaikinėje mokslinėje terpėje, nuolatos cituojamas folkloristų, besigilinančių į pasakas.

Tinkamos sąlygos minėtam veikalui pasirodyti brendo palyginti ilgai – tai užtruko beveik šimtą metų. Pradžią tam davė suaktyvėjęs pasakų užrašinėjimas, domėjimasis jomis. Pasakų rinkimo epocha pradedama brolių Jacobo ir Wilhelmo Grimmų parengtu pasakų dvitomiu *Vaikų ir namų pasakos* (*Kinder- und Hausmärchen*, Berlin, 1812–1815), vėliau sulaukusių dar šešių leidimų. Žinoma, pasakos rinktos ir anksčiau, tačiau prieš tai buvusioji romantikų karta liaudies kūrybą pernelyg išaukštino, folkloro rinkėjai per daug laisvai elgėsi su tekstais juos redaguodami, atkurdami, švelnindami, taip nutrindami šiurkštą liaudišką atspalvį.

Broliai Grimmai stengėsi išlaikyti autentišką pasakotojų kalbą, palikdami jos netaisyklingumą, šiurkštumą, paprastumą. Jų veikalas labai pakeitė mokslinį požiūrį į liaudies kūrybą. Imta su pagarba žiūrėti į žmogų, iš kurio lūpų užrašomas kūrinys, – į folkloro pateikėją. Kūrinio grožis atsidūrė antroje vietoje, pirmąją užleisdamas užrašymo tikslumui. Tai sudarė sąlygas kompetentingų folkloro rinkėjų gretų gausėjimui ir folkloro medžiagos rinkimo suaktyvėjimui. Gausybė medžiagos, jos nepaprasta įvairovė, o kartu ir išvelgiamos analogijos iškėlė naują problemą: kaip susitvarkyti su tokia lavina kūrinių. Kartu kilo ir kitų klausimų: kokio senumo yra pasakos? Kokia jų kilmė? Jau tada buvo pastebėta, kad pasakų struktūra visame pasaulyje yra labai panaši, todėl imta diskutuoti, svarstyti, kurti teorijas, mėginančias

² *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm*, Bde. 1–5, neubearbeitet von Johannes Bolte und Georg Polívka, Leipzig, 1913–1932.

paaiškinti pasakų kilmę ir jų gyvybingumą. Antai broliai Grimmai Europos pasakas laikė senųjų germanų tikėjimų liekanomis. Pasak jų, senieji mitai pirmiausia suiro į herojines legendas ir romansus, o vėliau – į pasakas. Tuo tarpu sanskrito tyrėjas Theodoras Benfey pareiškė, kad didelė dalis Europos folkloro per Arabiją, žydų ir lotyniškų vertimus atkeliavo iš Indijos, ir tai nutiko palyginti vėlai – tik XIII amžiuje. Savo ruožtu XIX a. pabaigoje anglų antropologinės mokyklos atstovai (E. B. Tyloras, A. Langas, E. S. Hartland ir kiti) manė, kad pasakų sekimas remiasi archajiniais prietaisais.

Didelį postūmį tarptautiniams pasakų tyrimams padarė suomių mokslininko Juliaus Krohno suformuluotas, vėliau jo sūnaus Kaarle's Krohno pritaikytas pasakoms suomių geografinis-istorinis metodas. Šis tyrimo būdas, kaip tuo metu manyta, leido mokslininkams atsekti nematomą pasakos kelią per valstybių sienas, kalbas, žemynus, vandenynus, galima sakyti, iki pat jos sukūrimo ištakų. Teigta, kad kiekvienas motyvas turi savo istoriją, tačiau dėl nuolatinio perkūrimo proceso, dvasinio metabolizmo suiro originalios jo struktūros, o naujadarai priderino prie civilizacijos poreikių. Todėl, pasak komparatyvistų, tik atidi analizė ir lyginamasis žodinių bei spausdintų pasakų versijų laiko ir teritorinio pasiskirstymo tyrimas gali padėti nustatyti motyvo kilmės vietą ir pirminę būseną. Taigi tokio tyrimo tikslas buvo atrasti pačią seniausią formą, kuri, kaip manyta, ir yra originalioji pasaka. Šis metodas buvo toks patrauklus, kad laikytas tyrimų paradigma dar ir XX a. pirmoje pusėje, o ir šiuo metu yra mokslininkų, sekančių jo gairėmis.

Taigi tokios tat buvo istorinės aplinkybės iki pasirodant žymiajam J. Boltės ir J. Polívkos veikalui, kuris pelnytai laikomas akivaizdžiausiu geografinio-istorinio metodo taikymo pavyzdžiu. XIX a. pabaigoje komparatyvistinė analizė pasiekė gyvavimo apogėjų. Pasakų sisteminimo darbai dar buvo tik prasidėję ir greičiausiai dėl to buvo pasirinktas tada etalonu laikytas pasakų rinkinys, verstas į įvairias pasaulio kalbas. Tuo metu J. Boltė, redaguodamas įvairius leidinius, turėdavo peržiūrėti gausybę įvairios medžiagos, todėl ją gerai išstudijavo. Šis darbas jam davė neįkainojamos mokslinės medžiagos kaupimo ir tvarkymo patirties. Matyt, tai žinodamas, 1898 m. į J. Boltę kreipėsi profesorius Hermanas Grimmas, Wilhelmo Grimmo sūnus. Jis perdavė jam neskelbtos savo tėvo ir dėdės medžiagos, tikėdamasis, kad *Vaikų ir namų pasakoms* bus parengti nauji komentarai. Tokie komentarai pirmiausia pasirodė brolių Grimmų 1812 bei 1815 m. pasakų tomų prieduose, 1822 m. – kaip specialus tomas, o 1856 m. išėjo ir trečiasis leidimas. Tais laikais tai buvo pažangi pagalbinė medžiaga, atvėrusi kelią lyginamiesiems pasakų tyrinėjimams, kūrinių rinkimui ir jų interpretacijoms.

J. Boltė ėmėsi titaniško, sunkiai vieno asmens jėgomis įveikiamo darbo, kuris truko ištisus 34 metus ir išaugo iki penkiatomio leidinio. Jo taikomas visuotinis kompiliacinis, istorinis-filologinis metodas folkloro naratyvams ir motyvams tirti tuo metu buvo itin pažangus jau vien dėl to, kad sudarė sąlygas tokiai įvairialypei ir gausiai medžiagai aprėpti. Be pagalbininko neišsiversta, todėl šiame darbe kaip lygiavertis partneris J. Boltei aktyviai talkino J. Polívka. Profesorius padėjo analizuoti slavų bei baltų analogijas.

Mums aktualiausi yra pirmieji trys leidinio tomai, skirti brolių Grimmų rinkinyje pasirodžiusių pasakų tarptautinėms analogijoms aptarti. Čia J. Boltė vieną po kitos vedė paraleles su visa įmanoma archyvine medžiaga. Per ilgus metus sukaupti dideli naujos medžiagos kiekiai leido mokslininkui įtraukti ją į mokslinę apyvertą, pateikti naujų išvalgų ir atradimų. Pirmiausia randame išsamią pasakos istoriją: kur, kada, kas aprašė tokį pat ar panašų siužetą. Toliau eina stambiais motyvais suskaidytas tekstas su tarptautiniais atitikmenimis. Čia aptinkamos nuorodos į daugumos Europos tautų pasakas, taip pat ieškoma atitikmenų Azijos, Afrikos pasakose. Tokia kūrinio aprašymo forma virto savotišku folkloriniu pasakos aprašymo etalonu ir yra vartojama iki šiol kuriant nacionalinius pasakų katalogus.

Lietuvių folkloristikai šis veikalas yra labai svarbus visų pirma dėl to, kad autoriai gana gausiai vartoja ir lietuvišką medžiagą. Prie daugumos pasakų aptinkame nuorodas į lietuvių pasakų rinkinius, tuo metu buvusius prieinamus mokslo visuomenei. Žinoma, tada Lietuvoje buvo uždrausta spauda lotyniškais rašmenimis, todėl pasakų rinkiniai pasirodė ne jos teritorijoje (tuo metu priklausiusiai carinei Rusijos imperijai), o už jos ribų. Folkloro rinkimo procesas buvo apsunkintas dėl tų pačių priežasčių, tačiau į jį ištraukus užsienio mokslininkams jis gerokai suaktyvėjo. Kita vertus, šios aplinkybės sudarė palankią terpę lietuviškų tekstų tarptautiniam populiarinimui. Lietuvių folkloro rinkiniai buvo verčiami į vokiečių, lenkų kalbas ir tapo lengviau prieinami asmenims, nemokantiems lietuvių kalbos. Todėl *Pastabose brolių Grimmų vaikų ir namų pasakoms* naudojami beveik visi tuo metu pasirodę pasakų rinkiniai. Antai remiamasi vokiečių kalbininko Augusto Schleicherio sudarytu ir į vokiečių kalbą išverstu leidiniu³, aptinkama ir medžiagos iš dvikalbio (lietuvių ir vokiečių kalbomis) publikuoto Karlo Brugmanno rinkinio⁴. Beje, reikia pažymėti, kad prie šiame rinkinyje skelbiamų pasakų pateikiami išsamūs Wilhelmo Wollnerio⁵ parašyti komentarai. Juose atsispindi vis labiau populiarėjantis komparatyvistinis metodas, mat čia prie kiekvienos skelbiamos pasakos pridėta nemažai kitų tautų pasakų analogijų.

Pateikiama pavyzdžių iš Rytprūsioose užrašytų pasakų rinkinio, sudaryto kunigo Kristupo Jurkšaičio⁶, Lietuvių literatūros draugijos (*Litauischen Literarischen Gesellschaft*) leidinyje spausdintų pasakų⁷. Įdomu, kad į J. Boltės akiratį pakliuvo ir aiškiai falsifikuotas Edmundo Veckenstedto rinkinys⁸. Iš pradžių ir lietuvių kultūrininkai (visų pirma Jonas Basanavičius) neižvelgė jame klastotės požymių ir netgi vertino rinkinį palankiai, tačiau netrukus suprasta kūrinis esant beveik visai nepasiekiamai. Ši informacija nepasiekė J. Boltės. Lietuvių pasakas, skelbtas lenkų bei lietuvių kalbomis, greičiausiai atrinko J. Polívka. Naudojamos lenkų etnografo ir folkloristo

³ A. Schleicher. *Litauische Märchen, Sprichworte, Rätsel und Lieder*, Weimar, 1875.

⁴ *Litauische Volkslieder und Märchen*, gesammelt von A. Leskien und K. Brugmann, Straßburg, 1882.

⁵ Ten pat, p. 516–576.

⁶ *Litauische Märchen und Erzählungen*, mitgeteilt von C. Jurkschat, Heidelberg, 1898.

⁷ *Mitteilungen der Litauischen Literarischen Gesellschaft*, [Bde.] 1–4, Heidelberg, 1883–1911.

⁸ *Die Mythen, Sagen und Legenden der Žamaiten (Litauer)*, Bde. I–II, gesammelt und herausgegeben von dr. Edm. Veckenstedt, Heidelberg, 1883.

Jano Karłowicziaus leidiniu⁹, kiek vėliau pasirodžiusiu Mečislovo Davainio-Silvestraičio rinkiniu¹⁰, Jono Basanavičiaus¹¹, Hugo Scheu ir Aleksandro Kuršaičio¹² bei kitais lietuvių pasakų leidiniais¹³.

Daugumai pirmuose trijuose veikaluose skelbiamų pasakų ne tik rasti lietuviški atitikmenys, bet kai kur netgi pateikiami autentiški personažų vardai, nurodytos vietovės, kur pasaka užrašyta. Perpasakojami kai kurie įdomesni kūrinių fragmentai. Taigi šis mokslininkas, sugretindamas lietuvių pasakas su kitų tautų kūriniais, vienas pirmųjų įvedė lietuvių pasakojamąjį folklorą į tarptautinį kontekstą.

J. Boltės pastangos sujungti į visumą pasaulio pasakas nenuėjo veltui. Aprėptas įvairialypis tarptautinis pasakų pasaulis, išvelgti motyvų skirtumai ir bendrumai jau tada parodė, kad pasakų sekimas ir jose užfiksuoti vaizdiniai yra visai žmonijai bendras paveldas, turintis panašumų net gana tolimose tautose. Nors, remdamiesi šiuolaikiniais mokslo laimėjimais apie kultūrinius procesus, dabar turime aiškesnę kompleksinę vaizdą, nei kad buvo J. Boltės laikais, tačiau jo veikalas iki pat šių dienų išlieka kaip tarptautinės folkloro medžiagos analizės pavyzdys.

---

⁹ J. Karłowicz. Podania i bajki ludowe, zebrane na Litwie, *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej*, t. 11–12, Kraków, 1887.

¹⁰ *Podania żmujdzkie, cz. I–II*, zebrał i dosłownie spolszczył Mieczysław Sylwestrowicz, Warszawa, 1894.

¹¹ *Lietuviškos pasakos*, t. 1–2, surinko Jonas Basanavičius, Shenandoah Pa., 1898–1902; *Lietuviškos pasakos įvairios*, t. 1–4, surinko Jonas Basanavičius, Chicago, 1903–1905.

¹² *Pasakos apie paukščius: Žemaitische Tierfabeln*, herausgegeben von H. Scheu und A. Kurschat, Heidelberg, 1912.

¹³ *Lietuvių pasakos: Vaikų rinkinys*, Vilnius, 1905.